

Prof. dr LAZAR PEJIĆ

MARKS I KEJNS: UPOREDNA ANALIZA DOPRINOSA MAKROEKONOMSKOJ ANALIZI

Kapitalističkoj proizvodnji nikako nije dovoljna ona količina raspoložive radne snage koju pruža prirodni porast stanovništva. Za slobodan razvoj njoj je potrebna industrijska rezervna armija, nezavisna od te prirodne granice.

(K. Marks: „*Kapital*“, I, Beograd, 1970, str. 562, Prosveta)

„...tvrdjenje da nezaposlenost koja karakteriše depresiju nastaje usled odbijanja radnika da prihvate sniženje nominalnih najamnina je takvo da nema jasne potvrde u činjenicama... Radnici nisu ništa manje pomirljivi u vreme depresije nego u vreme poleta...”

(J. M. Keynes: „*Opšta teorija zaposlenosti kamate i novca*“, Beograd, 1956, str. 63.)

U jednom govoru u Londonu 1936. godine Vinston Čerčil je rekao: „Oduvek je bilo mnogo lakše otkriti i obelodaniti opšte principe, nego ih primeniti“.¹ Ako se nasuprot tom stavu posmatra naučna misao Marksa i Kejnsa dolazimo do suprotnog zaključka. Iako u različitom vremenu, sa različitim društveno-ekonomskih i klasnih pozicija, oni su stvarali teorije i opšte principe, koji su odmah nailazili na primenu u praksi. Sistematska uporedna analiza nastanka i formiranja njihovih stavova i teorijskih sistema, njihove primene i rezultata predstavlja, otuda, važno i zanimljivo naučno područje podeljeno na razmatranje njihovog životnog puta i opusa, formiranja osnovnih teorijskih koncepcija i polaznih klasnih i teorijskih pozicija, uticaja, naučnih rezultata i

¹ V. Čerčil: „*Drugi svetski rat*“, tom I, str. 195.

njihove primene i doprinosa razvoju ekonomske misli. To je izuzetno komplikovan i složen zadatak, a do sada učinjeni pokušaji omogućavaju dalji rad,² na razmatranju njihovih ideja i mogućnostima za dalji razvoj ekonomske misli na tim osnovama.³ Nevolje koje poslednjih godina pogađaju našu, ali i privrede mnogih zemalja sveta, samo dalje podstiču kod ekonomskih teoretičara želju da se savladaju i skršše takvi protivnici kao što su inflacija, nezaposlenost, nepovoljan platni i spoljnotrgovinski bilans i drugi najaktualniji problemi i u tom smislu razmatranje pre svega Marksove ekonomske misli predstavlja najveći izazov, a u domenu makroekonomske analize i rezultata Kejnsovog rada, posebno sa aspekta Marksovih shvatanja. Na osnovu takvih razmatranja može se pravilno postaviti uloga i mesto ekonomske politike, planiranja i delovanja ekonomskih zakonitosti zasnovanih na solidnoj ekonomskoj teoriji čemu su i posvećena glavna razmatranja u ovom referatu.

1. Nastanak i razvoj osnovnih marksovih i kejnsovih ekonomskih ideja

Ideje velikih ekonomskih mislilaca uvek predstavljaju neiscrpno područje, koje privlači istoričare ekonomske misli, ali one još više podstiču i na istraživanja aktuelnih privrednih problema i na traženje njihovih rešenja u okviru teorijskih sistema koje su razvili najveći umovi bliske i dalje prošlosti. Poznavanje ideja mislilaca iz prošlosti treba stoga da pomogne da se ponovo ne rešava ono što je proučeno, da se ne stiču iskustva na onome što su drugi već ranije prošli, da najtananije finese ekonomske nauke postanu element obrazovanja privrednika i svakodnevnne primene. Potrebno je naravno da se povremeno na to podseća javnost, jer postoji mogućnost da do izražaja dođu i oni autori, koji površno i bez udubljanja u suštinu problema bombastim naslovima, paradnim rečenicama i atraktivnim govorima stiču opšte simpatije i antipatije, uzdahe i glasove podrške, iako ne daju rešenja problema.

Upravo iz ovih razloga i danas, kao i uvek u istoriji, potrebno je stalno proučavanje i ponovno preispitivanje koncepcija velikih ekonomista, a naročito onih koji su kao Marks i Kejns, a takođe možda još i Kalecki i dr. razmatrali makro-ekonomske probleme neophodne za stvaranje teorijske osnove za naučno fundiranu ekonomsku politiku u cilju stabilizacije savremenih, pa i naše privrede.⁴ Iako su npr. Kejnsove ideje i rešenja bili usmere-

² Videti o tome: M. Kalecki: „*Studies in Economic Dynamics*“ (1943), M. Morišima: „*Marx's Economics*“, 1973, B. Šoškić: „*Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija*“, 1970, i dr.

³ Videti: L. Pejić: „*Uvod u makroekonomsku analizu*“, 1983.

⁴ Dr B. Šoškić, op. cit., str. 11.

ni na rešavanje problema tridesetih godina našeg stoleća u kapitalističkim zemljama, one ipak i dalje izazivaju pažnju. Potreba njihovog proučavanja i kritičkog preispitivanja nije prestala, naprotiv, danas je ponovo izražena, posebno zbog toga što se predstavnici konzervativnih škola u ekonomskoj teoriji npr. *monetaristi* ili tzv. *ekonomika ponude*, *škola racionalnih očekivanja* i predstavnici novih metoda ekonomske politike u praksi, posebno „*reganomije*“ kritički osvrću na kejnzijansku ekonomiju. No, i pored njenih slabosti, naročito u fundamentalnim teorijskim postavkama, ima mnogo razloga da se Kejnsove ideje i dalje analiziraju. Ako ništa drugo, ono zbog toga što one dovode do preraspodele nacionalnog dohotka u korist siromašnijih slojeva stanovništva, dok monetarizam utiče na njegovu preraspodelu u korist krupnog finansijskog, a ekonomika ponude u korist krupnog industrijskog kapitala, odnosno u korist kamate i profita, umesto najamnina u koncepcijama kejnzijanaca, što su konzervativne škole napale kao osnovni uzrok troškova inflacije, za šta je, istina, bilo određenih razloga. Naravno, nije bilo reči i o tome da se tu radi i o *inflaciji profita*, jer su cene skakale da bi se povećala marginalna efikasnost kapitala, a ne zato što su nadnice pratile rast cena, ili zato što su rasla poreska opterećenja. U tom smislu se može napraviti komparacija Kejnsovih i Marksovih stavova, jer je profitna stopa težila da dostigne, odnosno prevaziđe nivo opšte profitne stope, odnosno da se, ako se definiše kao marginalna efikasnost kapitala ne spusti ispod nivoa kamate.

Već samo ova razlika u definisanju tako značajne ekonomske kategorije kao što je profitna stopa u vezi sa utvrđivanjem podsticaja za investiranje jasno ukazuje na korene razlika i sličnosti Marksovih i Kejnsovih koncepcija, koje proizilaze i iz načina njihovog nastanka i formiranja njihovih opštih društveno-ekonomskih opredeljenja.

1.1. Formiranje Kejnsovih najvažnijih ideja

Ako se za nekoga može reći da je imao razloga da zavoli svet u kome je živio, to je svakako bio Kejns. Stoga, kako ističe Galbrajt⁵, nikad nije ni pokušao da ga menja. Pre bi se reklo da je nastojao da ga sačuva što duže u obliku u kome ga je doživljavao u svojim mladim godinama, a reforme koje je predlagao imale su da mu produže vek. On nikada nije osetio tegobe siromaštva, bio je poznati kolekcionar slika i knjiga, stekao je značajan dohodak, a kretao se u društvu najviših intelektualaca svoga vremena, tzv. „Blumsberijskoj grupi“, kojoj su pripadali vatreni mladi intelektualci, kao Liton Strejči, Leonard Vulf, Klajf Bel, Vanesa Bel, Virdžinija Vulf i dr. Ova grupa bila je pod snažnim

⁵ J. K. Galbrajt: „*Doba neizvesnosti*“, Zagreb, 1979, str. 216.

uticajem filozofa E. G. Mura, na osnovu čijeg učenja je i Kejns formirao svoja osnovna gledišta, izražena kroz ideju da su jedini objekti strasne kontemplacije i traganja za duhovnim jedinstvom, ljubljena osoba, lepota i istina, a glavni ciljevi u životu treba da budu ljubav, stvaralaštvo i traganje za znanjem, a ljubav je iznad svega ostalog.⁶ Možda su upravo ovakvi stavovi odvuikli Kejnsa od matematike ka ekonomiji.⁷

Kejns se školovao u Itonu i pre početka studija bio je pod jakim intelektualnim uticajem svog oca, snažne ličnosti, profesora logike i političke ekonomije u Kembridžu i dugogodišnjeg administratora ovog Univerziteta, koji je predavao političku ekonomiju pre Maršala, a njegov udžbenik „*Predmet i metod političke ekonomije*“,⁸ bio je godinama standardni udžbenik u Britaniji iz ove oblasti. Kejnsova majka Ada Florens Kejns isticala se kao društveni aktivista, posebno u dobrotvornim akcijama, a pri kraju života bila je birana i za gradonačelnika Kembridža.⁹

Već kao gimnazijalac Kejns se interesovao za matematiku, pa se 1902. godine upisuje na Univerzitet u Kembridžu i na King's koledžu studira matematiku. Kako je po završetku studija odlučio da se zaposli u državnoj administraciji, pohađao je dve godine predavanja Maršala i sigurno je da do tada nije obraćao pažnju na političku ekonomiju. Već 1906. zaposlio se u Ministarstvu za Indiju u Londonu. Tada nastavlja započete ekonomske studije, prvo sa Dževansom, onda nastavlja sa Maršalom, koji svojim predavanjima presudno utiče na njega da se bavi ekonomskom teorijom. Rad u ministarstvu ga ne privlači mnogo i piše studiju o problemu verovatnoće, koju objavljuje mnogo kasnije.¹⁰ Kada je Pigu bio 1908. godine izabran za profesora političke ekonomije, umesto Maršala, prihvata mesto predavača u Kembridžu na ekonomskim studijama, a Maršal mu pomaže da dovrši studije ekonomije. Od 1911. je sa Edžvortom kourednik časopisa „*Economic Journal*“, sa visokom reputacijom, a od njegove smrti 1926. godine i sam sve do 1945.¹¹ Već 1913. objavio je svoj poznati rad „*Indijska valuta i finansije*“,¹² delo koje postaje klasična literatura za probleme zlatnog standarda i donosi mu ugled i mesto sekretara Komisije za resor indijskih finansija.

Za vreme rata bavio se zajmovima od SAD i pomagao Francuzima i Rusima u istom poslu. Poslove je obavljao vrlo vešto, a poziv za vojsku je jednostavno poslao natrag. Nezadovoljan Versajskim ugovorom istupio je iz britanske delegacije i napao je

⁶ Isto, str. 216.

⁷ Kritička preispitivanja za koja se zalaže „Blumsberijska grupa“, podsticala su ga da se bavi rešavanjem ekonomskih problema.

⁸ J. M. Keynes:

⁹ „*Essay on*

¹⁰ J. M. Keynes: „*A Treatise on Probability*“, 1921.

¹² J. M. Keynes: „*Indian Currency and Finance*“, 1913.

Vudro Vilsona, Klemansoa i Lojda Džordža, što mu je onemogućilo da dalje radi u javnoj administraciji. Njegova knjiga „*Ekonomске posledice mira*“,¹³ izazvala je negativne komentare britanske javnosti, a „Tajms“ je pisao da će mu Nemačka biti zahvalna, iako se kasnije pokazalo da je bio u pravu. Pošto ga je „establishment“ odbacio, bavio se poslovima sa devizama i stekao imovinu od oko pola miliona funti, a i dalje je od 1920. radio kao nastavnik na King's-u. U međuvremenu se oženio sa Lidijom Lopkovom, balerinom i zvezdom ansambla Sergeja Đagiljeva. Da je ostao državni činovnik, to ne bi bilo dobro primljeno, ali ovako, zabrinuo je porodicu i pomagao je umetnost i balet i osnivanje društva umetnika u Londonu.

Te godine koristio je i za pisanje, pisao je jasno i dobro, sa velikom dozom kritike za tadašnje prilike. Isticao se kao nastavnik na Kembridžu i predsednik velikog londonskog osiguravajućeg društva „National Mutual Insurance Gompany“ i direktor više kompanija. Iz tog doba poznat je njegov kritički stav prema politici koju je kao ministar finansija vodio ser Vinston Čerčil 1925. godine, koji je želeo da demonstira ekonomsku snagu Velike Britanije, što je bilo u skladu sa njegovom stalnom težnjom da sačuva kolonijalno carstvo u celini. Zato je sproveo ideju o vraćanju na zlatni standard kao osnovi stabilnosti funte, za šta je dobio široku podršku. Kejns je ove ideje napao, i to što je kritikovao pokazalo se ispravno, a trijumf je doživeo u vezi sa ovim pitanjem u vreme sklapanja Bretonvudskog sporazuma, iako u nešto modifikovanom obliku u odnosu na prvobitne Kejnsove predloge.¹⁴ Ovo mu Čerčil nije ubrajao u pozitivne poene ni tada ni kasnije.¹⁵

Posle katastrofe njujorške berze tzv. crnog četvrtka 24. oktobra 1929. godine, kojoj je sasvim slučajno u Vol stritu prisustvo-vao i Čerčil i pojave velike krize, katastrofalne nezaposlenosti, pada proizvodnje i cena, i pada nadnica uz privrednu neaktivnost, Kejns je uz podršku Lojda Džordža javno istupio sa svojim idejama. Herbert Huver govorio je, međutim, već 1930. godine da je kriza prošla. Kejnsove ideje bile su isto tako više prihvaćene u svetu nego u njegovoj zemlji. Kritiku kvantativne teorije novca i Fišerove doktrine novčane mase nisu shvatali kao i ideju da država treba da uzima javne zajmove da bi finansirala javne radove i otklonila nezaposlenost. Već u dvotomnom radu iz 1930. godine „*Rasprava o novcu*“¹⁶, koji je predstavljao rezultat njegovih dugogodišnjih razmišljanja dvadesetih godina, Kejns je uglavnom iz-

¹³ J. M. Keynes: „*The Economic Consequences of the Peace*“, 1919.

¹⁴ Nesumnjivo bi oni uticali na povoljniju međunarodnu ekonomsku situaciju od one stvorene modifikovanim američkim predlozima.

¹⁵ Videti: J. M. Keynes: „*Essays in Persuasion*“, Njujork, 1963, gde je objavljen članak „Ekonomске posledice Gospodina Čerčila“, kao i u zborniku: J. M. Kejns: „*Ekonomski eseji*“, Matica srpska, Novi Sad, 1986.

¹⁶ J. M. Keynes: „*A Treatise on Money*“: The Pure Theory of Money, I. tom, „*Treatise on Money: The Applied Theory of Money*“, II tom, 1930.

neo najvažnije ideje svog budućeg najvećeg dela „*Opšta teorija zaposlenost, kamate i novca*“¹⁷, dok su njegova tri manja rada „*Eseji ubeđivanja*“¹⁸, „*Biografski eseji*“¹⁹ i „*Putevi napretka*“²⁰ koji su prethodili njegovim kasnijim koncepcijama o međunarodnom monetarnom sistemu i u kojima su izložene osnovne crte Međunarodnog monetarnog fonda.²¹

Američki predsednik Ruzvelt visoko je cenio Kejnsa, a „*New Deal*“ je označio pobjedu njegovih ideja, iako nije pouzdano dokazano da je Kejns neposredno uticao na američku ekonomsku politiku. Pisanje „*Opšte teorije zaposlenosti, kamate i novca*“, 1933—35. godine, obavljeno sa visokom profesionalnom odgovornošću, okupiralo je Kejnsa čitave dve godine.²² Namenjeno stručnjacima-ekonomistima, delo je ukazivalo da novi problemi traže nova rešenja, nasuprot tradicionalne maršalijanske ekonomije iz viktorijanskog doba. Napuštajući tradicionalistička shvatanja Kejns je želeo da na osnovu *apstraktne* ekonomsko-teorijske analize ukaže na potrebu analize makro-ekonomskih problema, pre svega proizvodnje i zaposlenosti, umesto analize *razmene*, odnosno tržišnih cena roba i *raspodele* dohodaka, odnosno tržišnih cena faktora proizvodnje u maršalijanskom sistemu. Ukazivao je da neoklasična analiza važi samo u posebnom slučaju, pune zaposlenosti, dok je *nevoljna* nezaposlenost, kada radnici žele, a ne mogu da dobiju posao, postala jedna od glavnih karakteristika kapitalističke privrede. Odbacio je Sejov zakon tržišta koji su prećutno prihvatili neoklasičari i istovremeno i ideju da se problem kriza hiperprodukcije i realizacije ne postavlja. Iz Sejovog zakona tržišta proizlazilo je da svako uzdržavanje od potrošnje, odnosno štednja, automatski dovodi do investicija, a da svaka prodaja povlači kupovinu. Kejns je, nasuprot tome, dokazivao da svaka štednja ne mora da, automatski, dovede do investiranja, kao i da štedljivost nije vrlina uvek i u svakoj situaciji, već da doprinosi poboljšanju „naših ekonomskih uslova“, onda kada u privredi vlada, ili kada joj pretila inflacija.

Kako su krize i nezaposlenost moguće, to je neophodna državna intervencija u privredi, jer tržišni mehanizam ne može, kako je tvrdila tradicionalna, odnosno konvencionalna ekonomija, da automatskim delovanjem tržišnog mehanizma izvuče privredu iz krize, to je neophodna državna intervencija. Ujedno, maršalijanska ekonomija nije mogla svojim mikroekonomskim analitičkim aparatom da pruži prave osnove za državnu intervenciju u privredi.

¹⁷ J. M. Keynes: „*The General Theory of Employment, Interest and Money*“, London, Macmillan, 1936, prevedeno kod nas, 1956. godine.

¹⁸ J. M. Keynes: „*Essays in Persuasion*“, 1931.

¹⁹ J. M. Keynes: „*Essays in Biography*“, London, 1933.

²⁰ J. M. Keynes: „*The Means to Prosperity*“, London, 1933.

²¹ O MMF-u videti čuveni Keynsov govor u Gornjem domu, 23. 5. 1944.

²² U radu se oslanjao na koncept multiplikatora svog najboljeg učenika Ričarda Kana, uz podršku mladih ekonomista Kembričke grupe, Dž. Robinson, ?

Za to je bila neophodna makroekonomska analiza, odnosno analiza ukupnih ekonomskih veličina (nacionalnog dohotka, agregatne potrošnje, štednje i investicija i ukupne zaposlenosti). Marginalizam, a posebno neoklasična škola, bavili su se cenama, raspodelom pojedinačnih dohodaka, problemima individualnog izbora i sl. A za efikasnu intervenciju u privredi to nije bilo dovoljno.

Zbog toga je Kejns u „*Opštoj teoriji...*“ razvijao svoju makroekonomsku analizu koja je trebala da dá osnovu za intervencionističku ekonomsku politiku države i da posluži za produženje veka kapitalističkog načina proizvodnje i izlazak kapitalističke privrede iz krize, odnosno za očuvanje onog društvenog sistema u kom se Kejns tako ugodno osećao.²³ Državna intervencija u obliku ekspanzione monetarno-kreditne i fiskalne politike imala je da se suprotstavi depresiji, a restriktivna fiskalna i kontrakciona monetarno-kreditna politika, postali su osnovni instrumenti suzbijanja inflacije tražnje, koja se javlja u uslovima „pregrejane“ privrede i pune zaposlenosti.

Uticao ove knjige bio je ogroman. Ona je postala osnovna doktrina ekonomske misli na Zapadu tokom niza godina, a zvanična ekonomska politika i establišment objašnjavali su sve najvažnije more, naročito u anglosaksonskim zemljama pomoću kejnzijske ekonomske teorije. Tek je pojava inflacije i nezaposlenosti u isto vreme tokom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina i kriza međunarodnog monetarnog i finansijskog sistema i institucija oživela rasprave o validnosti kejnzijske ekonomije. Od tada se pojavilo nekoliko novih škola kao npr. *ekonomika ponude*, *monetarizma*, *teorija racionalnih očekivanja* i dr., koje su kritičkim stavovima nastojale da zamene kejnzijanstvo, odnosno tzv. „*neoklasičnu sintezu*“ kao vid zvanične ekonomije.²⁴

Leta 1937. godine Kejns je doživeo snažan srčani udar usled koronarne tromboze i u toku više nedelja postavljalo se pitanje mogućnosti njegovog oporavka. Nikada nije povratio kondiciju i narednih devet godina je morao stalno da vodi brigu o svom zdravstvenom stanju, a povremeno je i bolovao.

Februara 1940. godine objavio je studiju „*Kako platiti rat*“,²⁵ u kojoj je primenio princip efektivne tražnje i tehniku svoje analize i zalagao se za jednoobraznu, nisku, kamatnu stopu za Britaniju i SAD. Već juna iste godine u Čerčilovom kabinetu došlo je do mnogih promena, pa je i Kejns bio angažovan kao član Savetodav-

²³ „Osnovni zadatak Keynsove teorije nije bilo uzdizanje kapitalizma i njegovih sposobnosti za stabilan život bez kriza i nezaposlenosti, već njegovo funkcionisanje pomoću državne ingerencije“, B. Šoškić, op. cit., str. 43.

²⁴ Tj. sinteze post-kejnzijske makroekonomske i postmaršalijanske mikroekonomske analize, za šta se zalagao P. Samjuelson u svojoj studiji *Foundation of Economic Analysis*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass., 1947.

²⁵ J. M. Keynes: „*Now to Pay for the War*“, 1940.

nog odbora Ministarstva finansija i ekonomske politike kao dobrovoljac. Ovu funkciju je uspešno obavljao do smrti.

Od 1941—46. šest puta je posetio SAD i doprineo saradnji ove i svoje zemlje, naročito kada se radilo o programu najma i zajma i planiranju za posleratni period. Uticao je na kreiranje Bretonvudskog sporazuma i institucija (MMF, Svetska banka i dr.), što je ulivalo mnogo nade, iako su prevagnuli američki stavovi. Neposredno pre smrti bio je šef britanske delegacije na pregovorima o zajmovima SAD, Britaniji i biran je za potpredsednika Svetske banke. Neposredno po povratku iz SAD pretrpeo je novi srčani udar i umro, ispraćen od supruge, roditelja, prijatelja i rođaka.

Iako nije bio bez grešaka, Kejns je, kao nepopravljivi optimist, verovao u bolje sutra i zalagao se za socijalnu i ekonomsku politiku koje bi se vodile naporedo u cilju razrešenja dilema iz tridesetih godina. Iako je kao političar duboko bio ubeđen u ideje liberalnih krugova²⁶, verovao je i u uspešno planiranje i ekonomsku politiku. Iako nije bio socijalist, već se zalagao za produženje veka kapitalizma nije izražavao ni interese krupne buržoazije, već pre visoke „srednje klase“ kakva postoji u Engleskoj i kojoj je pripadao. Bio je izuzetni sposoban i kreativan um, koji je mogao da razvije svaku ideju, ali istovremeno i blizak realnom životu i svakodnevi, odnosno dnevnoj političkoj i privrednoj praksi. Njegov briljantan način mišljenja i izražavanja i izuzetan radni kapacitet fascinirali su sve one koji su imali prilike da rade s njim. Istovremeno bio je kritičan prema sebi i drugima, naročito kada je tvrdio da ljudi koji sebi pripisuju finansijsku mudrost treba da budu dosledni, a da iz grešaka treba da izvuku pouke. Primer za to su uvek bile međunarodne reparacije o čemu je govorio u čuvenom govoru u Gornjem domu neposredno pre savezničkog iskrcavanja u Normandiji, u kom je upozoravao na potrebu međunarodnog regulisanja svetskih finansijskih tokova i isticao prednosti međunarodnih finansijskih institucija. Zalagao se za MMF i Svetsku banku i u vreme najveće slave nije doživeo da vidi rezultate svojih napora. Pretrpeo je drugi srčani napad i umro 21. aprila 1946, ostavljajući već četiri decenije ekonomiste u dilemi jesu li njegova shvatanja potvrđena ili ne. To je naročito došlo do izražaja u razvijenim kapitalističkim zemljama, gde su nove konzervativne teorije nastojale poslednjih godina da ofanzivnom strategijom steknu što veći uticaj na ekonomske politike razvijenih kapitalističkih zemalja. Baš to i pojačava interes za Kejnsovim shvatanjima i pomaže razumevanju današnjice. Naročito ako uzmemo u obzir da se i on, kao i drugi veliki ekonomisti razvijao preko filozofije i matematike, odnosno logičkog načina mišljenja ka ekonomiji. Zato i proces formiranja njegovih gledišta i njihova komparacija sa Marksovim treba da budu predmet naših razmatranja.

²⁶ Odnosno upravo onih koje je Marks kritikovao u svojim radovima.

1.2. Formiranje Marksovog sistema ekonomske teorije

Jedva na milju od Blumsberija, a istovremeno u Britanskom muzeju u čitaonici u neposrednoj blizini, proveo je Marks svoje najbolje stvaralačke godine. U London Marks je došao kao već izgrađen naučnik i prekaljeni revolucionar, kao autor velikog broja radova i pisac „*Manifesta komunističke partije*“, programa revolucionarne borbe radničke klase na međunarodnom nivou, koji je poslužio i za diferencijaciju Marksa i Engelsa od ostalih struja socijalističke misli, pre svega socijalista, utopista, socijalita-rikardijanaca i dr.²⁷ Tada je Marks već razvio svoje filozofske koncepcije, pogled na svet, metod i naučni socijalizam. Dolasku u London prethodili su i radovi kao *Ekonomsko-filozofski rukopisi* iz 1844, *Beda filozofije* i „*Najamni rad i kapital*“²⁸, radovi u kojima je već bila formirana osnova za teoriju eksploatacije radničke klase, najamnine i viška vrednosti. Već tada Marks je na kapital gledao kao na društveni, odnosno istorijski odnos proizvodnje i to odnos u uslovima kapitalističkog načina proizvodnje.²⁹ Tu je zamislio svoje delo „*Politika i ekonomija*“ i nastavio intenzivno da radi i da čita u Britanskom muzeju. Tu je proživio svoje najbolje godine, ali za razliku od Kejnsa koji nije imao na šta da se požali, čitavo vreme pratile su ga različite nevolje. Već u prvim mesecima po dolasku u Englesku Marksova porodica, koja je rođenjem sina Gvida bila povećana imala je neprijatnosti sa smeštajem, dok se konačno nije smestila u kući u Maitland Park Road-u 41. Porodica sa šestoro dece, od kojih je troje umrlo selila se iz većeg stana u Lester Skveru nedaleko od King's Road-a, prvo u Čelzi, zatim u Dean Streat 64 u Sohou, pa u kuću br. 28 u istoj ulici. Stalne teškoće i nestašice bile su njihova svakodnevnica, koju je Dženi Marks stoički i dostojanstveno podnosila pružajući Marksu punu podršku, kao i njegov „alter ego“ Fridrih Engels.

Početak 1851. godine, baš kada je započeo sa proučavanjem materijala za svoje ekonomsko delo, bio naročito težak za Marksa. Sin Gvido umro je 1850. godine, a peto dete Franciska, rođena, 1851. umrla je naredne godine. Dalja komplikacija bilo je ređenje Frederika, sina Helene Demut (Lenšen), koja je verno pratila Marksovu porodicu, koji je dugo živeo u XX veku. Tad je napisao *Klasne borbe u Francuskoj*,³⁰ „*Otkrića na komunistič-*

²⁷ Videti o tome: L. Pejić, Z. Pjanić, red.: *Marks, život i ekonomska misao*, Beograd, 1984, str. 30. i dalje.

²⁸ To su bila njegova predavanja držana u Brislu 1847. godine, objavljena u „Novim rajnskim novinama“, a kao posebna knjiga tek 1891. godine.

²⁹ „Kapital pretpostavlja najamni rad, a najamni rad pretpostavlja kapital. Oni su uzajamno uslovljeni. Oni se uzajamno stvaraju, prema tome raste kapitala je rasteenje proletarijata, tj. radničke klase“. (K. Marks: „*Najamni rad i kapital*“, Beograd, 1960, Kultura, str. 34. Njihovi interesi nisu identični, jer rast kapitala povećava vlast akumulisanog rada nad živim

³⁰ Objavljeno prvi put 1850. godine u „Novim rajnskim novinama“, političko-ekonomskoj reviji.

kom procesu u Kelnu³¹ i *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*³², briljantne studije, o kojima pišu Viktor Igo i Prudon. Ujedno, pruska policija pratila ga je u stopu. Jedan doušnik opisao je u izveštaju Berlinu Marksove porodične prilike i ostavio svedočanstvo vredno promena.³³ Tokom 1855. umro je Marksov osmogodišnji sin Edgar, najteži udarac koji je pogodio Marksa, koji se baš tada razboleo od jetre, koja ga je kao i njegovog oca mučila do smrti. Malo nasledstvo majke Marksove supruge popravilo je stanje porodice, koja se preselila na Maitland Park Road od tada sa nešto boljim materijalnim prilikama.

Ono što su Marksu, međutim, obezbedile njegove godine u Londonu, iako je bio bez sredstava³⁴ bila je nezavisnost mišljenja, koja je bila gotovo potpuna, a britanska vlada nije prihvatila zahtev pruske i austrijske vlade da se Marks i njegovi prijatelji deportuju u Južnu Ameriku.³⁵ Marks je koristio još jedan izvor pomoći: Britanski muzej, odnosno njegovu biblioteku, gde je stvorio svoja najveća dela. Još 1851. najavljivao je svoje ekonomsko delo u nekoliko tomova, u suštini najviši domet njegovog rada, ali je imao teškoća u prikupljanju materijala. Rđave prilike su usporavale njegov rad, ali posle 1856, podstaknut ujedno nadama usled krize 1857. u promene društvenih odnosa, koje bi mogle nastati, napisao je sintetizovanu verziju svoga dela, čuvene „*Osnove kritike političke ekonomije*“, poznatije pod kraćim nazivom „*Grun-*

³¹ Objavljeno 1853, videti izd. Beograd, Kultura, 1961, str. 169.

³² K. Marx: „*Der Archtzehte brumaire des Lous Bonaparte*“, 1852, objavljeno u listu „*Revolution*“.

³³ Kao otac i suprug Marks je uprkos inače neobuzdanoj naravi najnežniji i najblaži čovek koji se može zamisliti. Živi u jednoj od najgorih, što znači najjeftinijih četvrti Londona. Stan mu ima dve sobe. Prva okrenuta ulici, služi kao salon; druga služi kao spavaća soba, gleda na dvorište. U čitavom stanu nema ni jednog jedinog čistog i solidnog komada nameštaja; sve je polupano, otrcano ili poderano, sve pokriveno s pola palca debelim slojem prašine, svugde vlada najveći nered. U samoj sredini salona je veliki starinski sto, pokriven voštanim platnom; na njemu porazbacani rukopisi, knjige i novine, zajedno sa dečjim igračkama, kojekakvim krpama i krpicama iz ženine korpice za šivenje, nekoliko čaša sa razbijenim drškama i otkinutim rubovima, noževi, viljuške, lampe, mastionica, nekoliko čašica za žestoka pića, nekoliko holandskih glinenih lula, pepeo duvana — jednom rečju svašta, i sve to zajedno na istom stolu. Svaki trgovac starom robom stidio bi se da ponudi kupcima takvu hrpu koječega.

Kad uđete u Marksovu sobu, tako vam od duvanskog dima zasuze oči da u prvim trenucima imate utisak da ste napola slepi, zalutali u neku špilju, a onda malo po malo, privikavajući se postepeno na taj dim počinjete razabirati određene predmete koji se iz njega naziru. Sve je to prljavo i pokriveno prašinom; sesti bilo gde je u pravom smislu reči — opasno“. (Cit. po J. K. Galbrajt, op. cit., str. 106).

³⁴ Njegova teška materijalna situacija počela je iz pariskog perioda usled nevolja koje mu je pruska policija načinila zaplenom „*Nemačko-francuskih godišnjaka*“.

³⁵ J. K. Galbrajt, op. cit., str. 108.

drisse...“³⁶ Od oko 700 listova neredigovanog teksta objavio je samo nekoliko početnih poglavlja i uvod u okviru poznatog dela: „Prilog kritici političke ekonomije“,³⁷ a posebno predgovor za kritiku političke ekonomije planiranu u šest tomova. Na taj način on je postavio temelje svoje ekonomske teorije izložene u sistematskom obliku kasnije u „Kapitalu“.³⁸ Iako je već u „Prilogu kritici političke ekonomije“ bio u stanju da odgovori na mnoga pitanja koja su postavili njegovi prethodnici, posebno Smit i Rikardo, Marks je poentu čitavog sistema zasnovao na rešenju problema vrednosti i na njoj zasnovanoj teoriji radne snage. Ova pitanja nisu bila rešena u delima koja su prethodila *Kapitalu*, nego u periodu koji je neposredno prethodio pisanju *Kapitala*, odnosno verzija koje su prethodile konačnom izdanju. Ovo izdanje Marks je završio, iako je bio angažovan u *Internacionali* i pored pospanosti i bolesti u novoj kući i u boljim materijalnim uslovima. Krajem aprila 1867. godine rukopis prvog toma bio je završen, kada je lično putovao u Hamburg da isporuči rukopis izdavaču. Knjiga se pojavila u septembru 1867. godine u 1.000 primeraka.

Međunarodno udruženje radnika stavilo mu je tada u zadatak da napiše i „Inauguralnu adresu“ ili „Osnivački manifest“, dokument majstorski napisan, tako da su ga priznavali i njegovi protivnici, čak i Bakunjin. Za razliku od „Manifesta komunističke partije“, koji je bio napisan za malu grupu revolucionara visoke klasne svesti, „Osnivački manifest“ bio je napisan za široku organizaciju radnika i u novim uslovima, pri čemu su bili uzeti u obzir istorijski uslovi i nova faza borbe radničkog pokreta i potrebe ujedinjenja radničkih masa u revolucionarnoj borbi. Sa „Kapitalom“ kao teorijskim delom i osnovom za revolucionarnu borbu Marks je raspolagao oružjem, kojem se njegovi protivnici nisu mogli suprotstaviti.

Pored većeg broja napisa objavljenih početkom sedamdesetih godine³⁹ Marksovom *Kapitalu* prethodila su dva neredigovana

³⁶ K. Marks: „Grudrisse der Kritik der Politischen Oekonomie“ (Rohentwurf) 1857—58, objavljeno kod nas: „Osnovi kritike političke ekonomije“, I—II, Dela, tom. 19—20, Prosveta, Beograd, 1978.

³⁷ Videti: K. Marks: *Prilog kritici političke ekonomije*, Beograd, Kultura, 1960, str. 260, prvo izd.: K. Marx: „Zur Kritik der politischen Oekonomie“, I sv., Berlin, 1859.

³⁸ Marks zaslužuje kritiku zato što je u jeku i naponu pisanja „Kapitala“ prekidao rad da bi obavljao i neke poslove koje je mogao prepustiti i drugima, npr. polemika sa Karlom Fogtom („Gospodin Fogt“, 1860). I sam je 1865. pisao da mu u poređenju sa teorijskim radom na „Kapitalu“ rad u *Internacionali* oduzima suviše vremena, jer je zadužen za gotovo čitavu aktivnost i morao je učestvovati u raščišćavanju sukoba koje je 1870. godine izazvao Bakunjin. A baš te godine je pisao konačnu verziju II toma.

³⁹ Od početka sedamdesetih godina, Marks je pored pomenutih radova napisao još: „Dve adrese o francusko-pruskom ratu“, 1870, „Adresu o građanskom ratu u Francuskoj“, (1871), „Komentare Bakunjinovih stavova o državi i anarhizmu“ (1875), „Alijansa socijalističke demokratije i internacionalna radnička asocijacija“, „Kritika Gotskog programa“, (1875), „Cirkul-

rukopisa ovog dela. Prvi je bio zamišljen u četiri toma, ali je ostao nerazrađen. Materija je izložena u 23 sveske na oko 1.472 stranice, dopunjena novim poglavljima („O Kapitalu uopšte“) i mnogo sistematičnija nego u prethodnim verzijama. Marks odlazi mnogo dalje u kritici buržoaskih ekonomista i u analizi kapitala i viška vrednosti. Tada je došao do zaključka o potrebi da celokupna svoja razmatranja objedini u jednom sistematskom delu koje bi nosilo naslov „*Kapital*“, odnosno da tako postavi svoj sistem ekonomske teorije. Suviše polemički ton „*Priloga kritici političke ekonomije*“, iz kog je objavio samo početna poglavlja nije odgovarao ovoj nameni i to je bio razlog promene plana dela.⁴⁰ Osim toga, u prethodnim Marksovim radovima nije bio dovoljno izražen osnovni predmet ispitivanja: *kapital*, koji daje karakter i osnovu čitavom kapitalističkom načinu proizvodnje. Pošto je promenu namenu i strukturu dela, stvorio je drugi rukopis od tri posebne knjige, koje su odgovarale konačnoj verziji prva tri toma „*Kapitala*“, mada je već prvi tom sadržavao mnoge izmene.⁴¹

„*Teorije o višku vrednosti*“,⁴² koje je Marks nameravao da objavi kao IV tom „*Kapitala*“, najmanje su dovršene i redigovane među rukopisima pisanim u ovom periodu (1862—63. godine). Ovo delo se sastoji iz mnogih kritičkih primedbi i izvoda koji se odnose na klasičnu i vulgarnu političku ekonomiju, merkantilizam, fiziokratu, istorijsku školu i druge pisce. Glavna pažnja posvećena je Smitu, Rikardu i fiziokratima, a za razvoj makroekonomske analize značajni su Marksovi komentari i kritička analiza Kenejevih stavova o prostoju reprodukciji.

U varijanti „*Kapitala*“ iz 1861—63. godine „*Teorije o višku vrednosti*“ čine daleko najobimniji deo, polovinu, odnosno 10 svezaka sa ukupno 752. str. (sveske VI—XV). Ovaj rukopis Marks je želeo da objavi kao IV tom „*Kapitala*“, no kako to ni on ni Engels

---

larno pismo vođama Nemačke socijaldemokratske partije“, (1879), „Pismo Veri Zasulić“, (1881), „Predgovor drugom ruskom izdanju „Manifesta komunističke partije“, kao i „Etnološke sveske“, (1879—1882), koje su podstakle Engelsa na pisanje „*Porekla porodice, privatne svojine i države*“, (1884): Videti: K. Marx: „*The Ethnological Notebooks*“, Transcribed and edited, by, L. Krader, Amsterdam, Van Gorcum, 1974, str. 454.

⁴⁰ U prvobitnom planu od šest tomova bilo je: 1. Knjiga o kapitalu; 2. Knjiga o zemljišnom vlasništvu; 3. Knjiga o najamnom radu; 4. Knjiga o državi; 5. Knjiga o spoljnoj trgovini; 6. Knjiga o svetskom tržištu i krizama. Prema planu iz 1866. (1865) trebalo je da budu uključeni sledeći delovi: Knj. I. Proizvodni proces kapitala; Knj. II. Proces cirkulacije kapitala; Knj. III. Oblici celokupnog procesa; Knj. IV. Povest teorije.

⁴¹ Videti o tome: dr V. Pilić: „*Marksov metod ekonomske analize*“, Beograd, 1982, str. XII+355.

⁴² K. Marx: „*Theorien über Mehrwert*. Aus dem nachgelassenen Manuskript „Zur Kritik der politischen Ökonomie“, I—III, 1905—1910. U našem prevodu izašlo je: K. Marks: „*Teorije o višku vrednosti*. Iz neizdatog rukopisa „*Prilog kritici političke ekonomije*“, Beograd, Kultura, I—III, 1953—56, II izd, Prosveta, Dela, Tom: 24—26, 1969—72, u izmenjenom obliku u odnosu na prvo izdanje Kauckog.

nisu uspeli da to urade, Engels je ovaj posao prepustio Kauckom koji je rukopis izdao kao posebno delo, ali je pri tom uneo izvesne izmene u redosledu teksta i sredio ga po hronološkom redu, za razliku od problemskog pristupa koji je prisutan u kasnijim izdanjima (kod nas Prosveta, 1969—72).

Pošto nije bio zadovoljan ovim rukopisima Marks je izmenio plan i strukturu svog rada (fus-nota: 40) i napisao novi rukopis „*Kapitala*“ koji odgovara konačnoj verziji. Od posebnog značaja je šesto poglavlje ove varijante, koje nosi naslov „Rezultati neposrednog procesa proizvodnje“,⁴³ koje nije uključeno u konačnu verziju.

Najzad, pojava „*Kapitala*“ (1867. godine) predstavljala je poseban događaj sa teorijom radne vrednosti u novom obliku, ali uz raniji britki polemički ton. „*Kapital*“ je započeo tamo gde je tadašnja politička ekonomija stala, pre svega u delima Smita i Rikarda. Iako je teško izdvajati po značaju za razvoj makroekonomske analize bilo koji deo Marksovog sistema, jer svi delovi čine jedinstvenu celinu, najznačajniji je ipak za ovu oblast treći odeljak drugog toma koji nosi naslov „Reprodukcija i promet ukupnog društvenog kapitala“ u kom Marks analizira ranije teorije društvene reprodukcije, posebno Kenejsovu „*Ekonomsku tablicu*“ (1758), a zatim izlaže svoju teoriju proste reprodukcije, akumulacije i proširene društvene reprodukcije. Oslanjajući se na podelu kapitala na postojani i promenljivi, Marks je ovde utvrdio da se ukupna društvena proizvodnja deli na dva osnovna odeljka: odeljak sredstava za proizvodnju i sredstava za potrošnju, čine je metodološki pripremio rešenje problema društvene reprodukcije i prometa celokupnog društvenog kapitala. Ova rešenja bila bi nemoguća, bez ranije analize radne snage kao robe i organskog sastava kapitala, kao i analize viška vrednosti, koja je omogućila Marksu da utvrdi da prvi odeljak proizvodi celokupni društveni postojani kapital, a drugi sredstva za potrošnju. Bez analize viška vrednosti bilo bi takođe nemoguće i rešenje problema akumulacije u kapitalizmu, a bez analitičkog instrumentarija koji uključuje organski sastav kapitala i stopu viška vrednosti, Marks ne bi mogao da konstruiše svoje šeme proste i proširene društvene reprodukcije. Time se još jednom potvrđuje teza o homogenosti i sveobuhvatnosti Marksovog sistema, jer sve ovo ne bi bilo moguće bez prethodnih rešenja kao što su dvojaki karakter rada sadržanog u robi, razlika vrednosti i prometne vrednosti, izražavanja vrednosti društveno potrebnim radom, razlikovanje rada i radne snage, objašnjavanje radne snage kao robe čija je vrednost određena društveno potrebnim radom za njenu reprodukciju i otkrićem viška vrednosti, prosečne profitne stope i cene proizvodnje. Posebno kada se radi o nezaposlenosti i tzv. „rezervnoj armiji ra-

⁴³ Objavljeno kao posebna knjiga, Beograd, Komunist, 1977, str. 136+XXVIII+(2).

da“, ova pitanja su od ključnog značaja za objašnjenje ključnih problema kapitalističkog načina proizvodnje i u tom pogledu, zajedno sa teorijom društvene reprodukcije i zaposlenosti predstavljaju osnovna područja koja treba uporediti sa Kejnsovim koncepcijama.

Najzad ne treba zaboraviti još i Marksove radove kao što su „*Nadnica, cena i profit*“,⁴⁴ gde se raspravljaju teorijska pitanja, ali i problem štrajkova i čuveni „*Matematički rukopisi*“, koje je Marks počeo da sastavlja 1864. godine na osnovu tada najviših dostignuća matematike u oblasti diferencijalnog i integralnog računa za potrebe svoje ekonomske analize. Na žalost, ove ideje i analitički instrumentarij nisu došli do izražaja i nisu bili primenjeni u „*Kapitalu*“ i drugim Marksovim ekonomskim radovima.

Poslednje godine Marksovog života nisu bile srećne. Njegovo zdravlje je stalno popuštalo i bolest jetre se pogoršavala. On je po tadašnjem običaju više puta posećivao evropske banje, naročito Karlove Vari (Karlsbad), gde su ga pored lekara kontrolisali i policajci, koji su u svojim izveštajima pisali da se pridržava bolničkih propisa i lečenja u potpunosti. Neko vreme provedeno u Ženevi sa ćerkom Laurom, suprugom Pola Lafarga, francuskog revolucionara i pisca (1842—1911), Marksovog i Engelsovog učenika i prijatelja, popravili su njegovo zdravlje, ali je 1881. godina bila fatalna. Njegova verna supruga, ljubav iz mladosti i čitavog života obolela je od raka i umrla. Nešto kasnije, 11. januara 1883. godine, po Marksovom povratku sa lečenja iz Alžira gde se lečio jer lekari nisu dozvolili da provede zimu u Londonu zbog magle, došao je naredni udarac. Njegova najmilija kćerka Dženi, udata za Šarla Longea (1833—1903), francuskog novinara i člana Generalnog veća I Internacionale naprasno je umrla. Marks je došao u London sa jakim zapaljenjem grla i bronhitisom, sa daljim komplikacijama bolesti. Lekovi nisu delovali, apetit mu je slabio, slabio je i mršavio. Pred smrt, 14. marta, stanje mu se poboljšalo, a onda je došla smrt. „Za borbeni evropski i američki proletarijat, za istorijsku nauku, smrt ovog čoveka bila je neizmeran gubitak. Praznina koja je nastala smrću ovog giganta uskoro će se osetiti...“⁴⁵

2. Komparacija marksovih i kejnsovih shvatanja u oblasti makro-ekonomske analize

Ima mnogo neobičnih podudarnosti i okolnosti kada se pravi uporedna analiza Marksovih i Kejnsovih shvatanja, koje zahtevaju dopunska objašnjenja. Kejnns je rođen 1883. godine, svega tri meseca posle Marksove smrti i praktično se obrazovao i živeo u

⁴⁴ K. Marks: „*Value, Price and Profit*“, 1865, London, objavljeno: Beograd, Kultura, 1960, str. 93.

⁴⁵ Iz Engelsovog govora na Marksovom grobu 17. marta, 1883. godine.

periodu koji je neposredno usledio iza Marksovog naučnog delovanja, u kome su objavljivani Marksovi radovi i zaostavština i u kome su doživeli punu afirmaciju, a ipak, bar javno, nikada nije prihvatao Marksa. Ponegde on ćutke prelazi preko Marksovih stavova i ne izjašnjava se, ponegde ga zaobilazno odbacuje⁴⁶, a ponegde javno kritikuje.⁴⁷ A ipak, posebno posle radova koje je objavio Mihail Kalecki⁴⁸ i kasnijih pokušaja u toj oblasti, ovde postoje mnoga rešenja, koja ova dva autora približavaju, iako se nigde ne može govoriti o podudarnosti stavova, već samo o analogijama.⁴⁹

Marks je živeo i stvarao u istom Londonu, pa čak u istom njegovom kraju (Britanski muzej i Blumsberi jedva da su udaljeni dva ugla, a jednom stranom Blumsberi strit prolazi pored samog muzeja, dok je Din str. u neposrednoj blizini) kao i Kejns. Pa ipak, i vreme i ideje su ga u mnogome razlikovale od Kejnsa, koji je uživao sve ugodnosti svog društvenog i materijalnog položaja, a Marks stalne materijalne teškoće, a posebno što je morao da izdržava brojnu porodicu. Morao je da pozajmljuje ili čita knjige u biblioteci, a Kejnsova zbirka u njegovom kabinetu u King's koledžu puna je inkunabula i ima basnoslovnu vrednost. Marks je dokazivao zakonitosti kriza i ekonomskog sloma kapitalizma, Kejns je živeo u jednom takvom vremenu koje je potvrđivalo Marksove teze. Marks je tražio rešenje u prevazilaženju kapitalizma i njegovoj zameni novim društveno-ekonomskim sistemom, a Kejns je tražio načina da se institucije i odnosi kapitalizma očuvaju. Pa ipak zalaganjem za državnu intervenciju u kapitalizmu i kritikom tržišnog automatizma Kejns je doprineo razaranju privatno-preduzetničkog sistema i vere u mogućnosti preduzetnika da racionalno upotrebi kapital uz najmanje troškove i maksimiziran profit, a da pri tom racionalno upotrebi faktore proizvodnje. Marks je dokazivao da „rezervna armija rada“ vrši pritisak na nivo najamnina i održava niži nivo nadnica, čime se obezbeđuje visoka

⁴⁶ Npr.: „Klasični ekonomisti“ je izraz koji je izumeo Marx da bi obuhvatio Ricarda, Jamesa Milla i njihove *prethodnike*, to jest osnivače teorije koja je dostigla vrhunac u rikardovskoj nauci o privredi. Prešlo mi je u naviku, čime možda činim grubu grešku, da u „klasičnu školu“ ubrajam Ricardove *sleđenike*, to jest one koji su usvojili i usavršili teoriju rikardovske nauke o privredi, uključujući (na primer) J. S. Milla, Marshalla, Edgewortha i prof. Pigoua“. J. M. Kejns: „*Opšta teorija...*“, Beograd, 1956, str. 57.

⁴⁷ „Velika zagonetka efektivne tražnje koju je Malthus pokušavao da reši iščezla je iz ekonomske literature. Nećete naći da se ona ma i jednom pominje u svim delima Marshalla, Edgewortha i prof. Pigoua koji su klasičnoj teoriji dali njen najpotpuniji oblik. Mogla je da živi samo u potaji, ispod zemlje, u podzemljima Karla Marxa, Silvio Gesella ili majora Douglasa“. (J. M. Keynes, op. cit., str. 83).

⁴⁸ Videti: M. Kalecki: „*Dziela*“, I—V, Varšava, Poljska akademija nauka, 1979, posebno tom I.

⁴⁹ O uporednoj analizi Marksove i kejnzijske makroekonomske analize uz uvođenje kategorije dinamičke tražnje videti: L. Pejić: „*Uvod u makroekonomsku analizu*“, Beograd, 1983, kao i L. Pejić i M. Jakšić: „*Elementi makroekonomske analize*“, Beograd, 1986.

akumulacija kapitala, ali i gde leži izvor kriza u kapitalizmu. Kejnsova doktrina o „nevoljnoj“ nezaposlenosti u vreme kriza direktno pobija neoklasičnu tezu o tzv. „vojnoj“ (dobrovoljnoj) nezaposlenosti, kada radnici ne žele da rade uz niže najamnine u vreme kriza, ali pošto niske nadnice podižu tražnju za radom, onda se time može rešiti problem nezaposlenosti.⁵⁰ Kejns kaže da nas „svakidanje iskustvo nesumnjivo uči da situacija u kojoj radnici ugovaraju (u izvesnim granicama) nominalne najamnine, pre nego realne, nije samo prosta mogućnost već da je normalni slučaj. Dok će se radnici obično suprotstaviti sniženju nominalnih najamnina, nije njihov običaj da povlače svoju radnu snagu svaki put kad dođe do skoka cena dobara radničke potrošnje... bilo to logično ili ne iskustvo nas uči da se radnici ustvari tako ponašaju“.⁵¹ Odbacujući tezu o „voljnoj nezaposlenosti“, Kejns dalje kaže: „Tvrdnje da nezaposlenost koja karakteriše depresiju nastaje usled odbijanja radnika da prihvate sniženje nominalnih najamnina je takvo da nema jasne potvrde u činjenicama. Nije mnogo ubedljivo tvrditi da je nezaposlenost u Sjedinjenim Državama 1932. godine nastala bilo usled upornog odbijanja radnika da pristanu na sniženje nominalnih najamnina, bilo usled njihovog upornog zahtevanja realne najamnine veće od one koju im je proizvodna sposobnost privredne mašine mogla da pruži. Dešavaju se mnoge promene obima nezaposlenosti i bez ikakve značajne promene bilo u minimalnim realnim najamninama koje radnici traže, bilo u njihovoj proizvodnoj sposobnosti“.⁵² O tome Marks kaže: „Svi vi znate da se kapitalistička privreda... u određenim periodičnim ciklusima. Ona prolazi kroz stanje zatišja, postupnog oživljavanja, prosperiteta, hiperprodukcije, krize i stagnacije. Tržišne cene roba i tržišne stope profita slede ovim fazama, čas padajući ispod svog proseka, čas dižući se iznad njega... U fazi padanja tržišnih cena, kao i u fazama krize i stagnacije, radniku preči snižavanje nadnice, ukoliko uopšte ne bude izbačen na ulicu. I da ne bi bio prevaren, on se čak i za vreme takvog padanja tržišnih cena mora pogađati sa kapitalistom za odgovarajuću srazmeru u kojoj je snižavanje najamnine postalo potrebno. Ako se već u fazi prosperiteta kad se prave ekstraprofiti, radnik ne bi borio za povišenje nadnica, onda on — u proseku jednog industrijskog ciklusa — ne bi došao ni do svoje prosečne nadnice ili do vrednosti svoga rada. Bile bi u najvećoj meri protivno zdravom razumu zahtevati od radnika čija nadnica u nepovoljnim fazama ciklusa neizbežno pada, da se odrekne težnje da u fazi prosperiteta naknadi svoju štetu.“⁵³ On dalje ističe: „Pored čisto fizičkog

⁵⁰ J. M. Kejns, isto, str. 58. i dalje. Uporedi: Dr B. Šoškić: „*Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija*“, 1970.

⁵¹ J. M. Kejns: isto, str. 62—63.

⁵² Isto, str. 63.

⁵³ K. Marks: „*Nadnica, cena i profit*“, Beograd, Kultura, 1960, str. 82—83.

elementa, vrednost rada u svakoj zemlji određuje i tradicionalni *standard života*... to je... i zadovoljavanje izvesnih potreba koje proističu iz društvenih uslova u kojima ljudi žive i u kojima su odrasli⁵⁴... „Aali što se tiče profita, tu ne postoji nikakav zakon koji bi određivao njegov minimum... Mi možemo samo reći da *maksimum profita*, ako su date granice radnog dana, odgovara *fizičkom minimumu nadnice*, a ako je data nadnica, onda *maksimum profita* odgovara onom produženju radnog dana koje mogu da podnesu radnikove telesne snage“⁵⁵ Govoreći o tendenciji porasta organskog sastava kapitala i pada opšte profitne stope, Marks ističe da „...sam razvitak moderne industrije sve više odlučuje u korist kapitalista, a na štetu radnika, i da je prema tome, opšta tendencija, kapitalističke proizvodnje ne da povisi već da snizi prosečni nivo nadnica, tj. da obori *vrednost rada* više ili manje do njene *minimalne granice*.“⁵⁶ Iz ovoga Marks izvlači sledeće zaključke: „Prvo. Opšte povišenje nadnične stope dovelo bi do pada opšte profitne stope, ali u celini ono ne bi uticalo na *cene* roba. Drugo. Opšta tendencija kapitalističke proizvodnje nije da se povisi nego da se snizi prosečna normalna nadnica. Treće. Sindikati rade sa uspehom kao žarišta otpora protiv nasilja kapitala... Oni (treba) da... nastoje da... promene (postojeći sistem — L. P.)... da svoje organizovane snage upotrebe kao polugu za konačno oslobođenje radničke klase, tj. za konačno ukidanje sistema najamnog rada“⁵⁷

Očigledno je da je Marks smatrao da radnici najveće gubitke trpe u vreme krize, kako zbog snižavanja nadnica, tako i zbog nezaposlenosti. Kejnsovo mišljenje izneto u nekoliko njegovih radova bilo je donekle drugačije. On smatra da je „već dugo vremena u svetu ekonomista i privrednika prihvaćen stav da period porasta cena deluje stimulatивно na preduzetništvo i ima povoljne efekte po poslovnog čoveka.“⁵⁸ Ekonomska doktrina redovne dobiti predstavlja pri tome nužni uslov i opravdanje kapitalizma, preduzetnik se može održati samo onda ako njegov dohodak stoji u određenoj srazmeri prema njegovim aktivnostima, kojima doprinosi društvu. On smatra da se problem sastoji u tome što preduzetnik dobija suviše visoke profite u vreme poleta i da nije bilo uspeha u pokušajima da se tome stane na put. Istovremeno, u vreme kriza pad cena deluje na one koji imaju zalihe sasvim suprotno od porasta cena i preterani gubici su u suprotnoj srazmeri sa velikom proizvodnjom, pa tada nezaposlenost postaje glavni problem.⁵⁹ S druge strane stav da nadnice zaostaju za cenama sa posledicom da realne zarade radnika opadaju sa porastom cena, spadaju, po

⁵⁴ Isto, str. 85—86.

⁵⁵ Isto, str. 87.

⁵⁶ Isto, str. 91.

⁵⁷ Isto, str. 93.

⁵⁸ J. M. Keynes: „*Essays in Persuasion*“, 1963, str. 92.

⁵⁹ Isto, str. 95.

Kejnsovom mišljenju, u već opšteprihvaćene stavove.⁶⁰ S druge strane iako su radnici tokom godina posle prvog svetskog rata popravljali svoj *relativni* položaj, oni su kroz nezaposlenost platili danak krize, i to još u većoj meri nego u smanjenju nadnica.⁶¹ U pogledu problema sindikata i kolektivnih ugovora Kejns smatra da gledište po kome „opšti nivo realnih najamnina zavisi od sporazuma poslodavaca i radnika i o nominalnoj najamnini nije takvo da bi se bez dalje diskusije moglo primiti kao tačno... Jednom usvojena vera u tačnost pretpostavke da su sami radnici uvek u stanju da određuju svoju realnu najamninu bila je pothranjivana na taj način što je izjednačena sa pretpostavkom da je radna snaga uvek u mogućnosti da odredi koja će realna najamnina odgovarati punoj zaposlenosti, tj. da odredi maksimalnu količinu zaposlenosti koja je u skladu sa datom realnom najamninom.“⁶² A stvarnost je suprotna: „Skok cena, koji dovodi do pada realnih najamnina bez promene nominalnih najamnina ne dovodi, po pravilu, do pada ponude radne snage, kojom se raspolaže pri tekućoj najamnini, ispod količine radne snage koja je bila stvarno zaposlena pre skoka cena“.⁶³ Ujedno to ne znači da će oni koji su nezaposleni prestati da nude svoju radnu snagu. Osim toga ne treba prihvatiti ni stav da ugovori o najamnini neposredno određuju opšti nivo realnih najamnina, što je nedozvoljena pretpostavka klasične škole. Otuda se može zaključiti da „radništvo u celini nema na svom raspolaganju *nikakvog* sredstva pomoću kojeg bi moglo ekvivalent dobara radničke potrošnje opšteg nivoa najamnina dovesti u sklad s graničnom negativnom korisnošću tekućeg obima zaposlenosti. Može se smatrati da ne postoji nijedan način koji bi radničkoj klasi uzetoj u celini, omogućio da svoju *realnu najamninu* svede na dati iznos, menjajući *novčane* odredbe ugovora zaključenih s preduzetnicima“.⁶⁴

Sve ovo pokazuje da su i Marks i Kejns posmatrali problem zaposlenosti i nadnica na nivou celokupne privrede, odnosno ukupno zaposlene radničke klase, ali Marks sa stanovišta potrebe promene društvenog sistema, a Kejns sa aspekta održavanja nivoa pune zaposlenosti i kritike neoklasičnih stavova, koji su u osnovi značili da dogma o održavanju pune zaposlenosti, automatski obezbeđuje održavanje i zaposlenosti i realnog nivoa nadnica u dužem periodu, uz manje kratkoročne oscilacije, uz mogućnost da obe strane i radnici i preduzetnici ravnopravno učestvuju u određivanju nadnica. Naprotiv, i Kejns je bio svestan činjenice da oni tu nemaju gotovo *nikakvog*, odnosno apsolutno *nikakvog* uticaja. Zbog toga se i zalagao za državnu intervenciju u cilju održavanja pune zaposlenosti, jer je u atomiziranom privatno-preduzetničkom

⁶⁰ Isto, str. 96.

⁶¹ Isto, str. 98.

⁶² J. M. Kejns: „Opšta teorija...“, Beograd, 1956, str. 65.

⁶³ Isto, str. 66.

⁶⁴ Isto, str. 66—67.

neoklasičnom modelu problem zaposlenosti bio individualnog karaktera i njegovo rešavanje prevazilazilo je i sferu interesa i mogućnosti preduzetnika, odnosno vlasnika kapitala, kao nosilaca privredne aktivnosti.

2.1. Teorijski osnovi Kejnsovog makroekonomskog modela

Pošto je uočio nedostatke neoklasične ekonomske teorije Kejns je razvio svoju makroekonomsku analizu u „*Opštoj teoriji zaposlenosti i novca*“. Pošto je odbacio Sejov zakon tržišta i automatizam u rešavanju problema realizacije robe, odnosno stav o identičnosti štednje i investicija, pošto je odbacio stav o „voljnoj“ nezaposlenosti, kao osnovnom obliku nezaposlenosti u vreme krize, pošto je ukazao na nemogućnost da se automatskim delovanjem tržišnog mehanizma reši svaki problem funkcionisanja kapitalističke privrede, a posebno problem inflacije, kriza i nezaposlenosti, Kejns je odbacio neoklasični sistem, a njegovo važenje u oblasti mikroekonomske analize sveo na jedan poseban slučaj, na stanje pune zaposlenosti. Pošto privreda nije mogla automatskim delovanjem tržišnog mehanizma da se vrati u stanje pune zaposlenosti, ako nastane kriza i nezaposlenost, bila je neophodna državna intervencija u privredi, odnosno aktivna antidepresiona i antiinflaciona ekonomska politika. Za takvu politiku, po njegovom mišljenju, neoklasična teorija nije davala dovoljno naučnih, odnosno ekonomsko-teorijskih osnova, pa je bilo neophodno pristupiti razvijanju makro-ekonomske analize ukupnih privrednih agregata, kao osnove za aktivnu ekonomsku politiku. U kratkim crtama, njegove koncepcije mogu se rezimirati na sledeći način:

Jedno od osnovnih pitanja koje zahteva teorijsko rešenje jeste odnos investicija i nacionalnog dohotka i međuzavisnosti investicija, potrošnje, zaposlenosti i nacionalnog dohotka. Neoklasična ekonomska misao, do pojave „*Opšte teorije...*“ smatrala je da se privreda u uslovima potpune konkurencije, kao osnovnog ekonomskog stanja,⁶⁵ nalazi u uslovima pune zaposlenosti i da je to jedini nivo ravnoteže nacionalnog dohotka koji se može uspostaviti.⁶⁶ Kejns je, naprotiv, dokazivao da do uspostavljanja ravnotežnog nivoa nacionalnog dohotka može da dođe i na nižem nivou od nivoa pune zaposlenosti, odnosno da je moguće da u uslovima pune zaposlenosti dođe do inflacije tražnje kao drugog ekstremnog stanja neravnoteže.

U najosnovnijim crtama Kejnsova teorija ravnoteže nacionalnog dohotka, koja čini suštinu njegove makroekonomske teorije sastoji se u sledećem:⁶⁷

⁶⁵ Videti: J. M. Kejns: „*Opšta teorija...*“, glava 2.

⁶⁶ Videti o tome: B. Šoškić: „*Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija*“, Beograd, 1970, str. 26—27.

⁶⁷ J. M. Kejns: *Opšta teorija...*, knj. III i knj. IV.

Ukupan nacionalni dohodak (ND) zavisi od obima ukupne zaposlenosti (Z). Ukupna zaposlenost zavisi, dalje, od agregatne efektivne tražnje (T_e), koja se sastoji iz dva dela, i to: a) rashoda na potrošnju (T_p), i b) rashoda na investicije (T_i). Odatle je:

$$T_e = T_p + T_i \quad (1)$$

Nacionalni dohodak raspodeljuje se, s druge strane, na potrošnju i štednju. Odatle je ukupna nacionalna potrošnja (P) u uslovima kada nema spoljne trgovine, državne intervencije, oporezivanja itd. jednaka razlici nacionalnog dohotka (ND) i štednje (Š), dok štednja predstavlja razliku nacionalnog dohotka i ukupne potrošnje. Kako se sa stanovišta formiranja agregatne tražnje nacionalni dohodak deli na realnu potrošnju i realne neto investicije (I), biće ukupna potrošnja jednaka razlici između nacionalnog dohotka i neto-realnih investicija, dok realne neto investicije odgovaraju razlici nacionalnog dohotka i potrošnje. Na osnovu toga štednja i investicije postaju determinante nacionalnog dohotka i moraju biti jednake, jer je u uslovima ravnoteže nacionalnog dohotka agregatna ponuda jednaka agregatnoj tražnji. Izraženo u simbolima ovi se odnosi mogu izraziti na sledeći način:

a) Raspodela nacionalnog dohotka

$$ND = P + \dot{S} \quad (2)$$

$$P = ND - \dot{S} \quad (3)$$

$$\dot{S} = ND - P \quad (4)$$

b) Agregatna tražnja⁶⁸

$$ND = P + I \quad (5)$$

$$P = ND - I \quad (6)$$

$$I = ND - P \quad (7)$$

Odatle je štednja jednaka investicijama:

$$\dot{S} = I \quad (8)$$

Pošto je u uslovima ravnoteže nacionalnog dohotka agregatna tražnja jednaka agregatnoj ponudi, obim zaposlenosti zavisi od: (a) funkcije agregatne ponude, (b) sklonosti potrošnji ($SP=b$) i (c) obima investicija. Drugim rečima, nacionalna neto proizvodnja jednaka je nacionalnom dohotku. Ono što se proizvodi, a ne troši se — to su investicije. Stoga investicije moraju biti jednake štednji, a nacionalni dohodak zavisi od štednje i investicija. S druge strane, pošto su i funkcija agregatne ponude, koja zavisi uglavnom od fizičke strukture ponude i sklonosti potrošnji relativno zaposlenosti, odnosno od obima ponude i sklonost potrošnji relativno sta-

⁶⁸ Svi simboli i oznake su i po Marksovom i Kejnsovom metodu ujednačeni.

bilne, fluktuacija zaposlenosti zavisi uglavnom od obima investicija.⁶⁹

$$ND = \frac{I^{70}}{S\check{S}} \quad (9)$$

Obim investicija zavisi, dalje, od granične efikasnosti kapitala i kamatne stope. Granična efikasnost kapitala zavisi od eksternih faktora, kao što su očekivani profiti i povraćaj kapitalnih ulaganja, a kamatna stopa zavisi od količine novca u opticaju i preferencija likvidnosti.

Nivo potrošnje i štednje zavise od nivoa nacionalnog dohotka. Ako je nacionalni dohodak niži, onda će njegov najveći deo odlaziti na potrošnju, a štednja će biti niska. Kejns je stoga uveo kategorije sklonosti potrošnji (SP) i sklonosti štednji, koje pokazuju koji se deo jedinice dohotka, odnosno nacionalnog dohotka odvaja za štednju, a koji za potrošnju.⁷¹ Porast sklonosti potrošnji: znači porast udela potrošnje u nacionalnom dohotku, a porast sklonosti štednji da raste udeo štednje. Sklonost potrošnji i štednji izražavaju se na sledeći način:

$$SP = \frac{P}{ND} \quad (10)$$

$$S\check{S} = \frac{\check{S}}{ND} \quad (11)$$

Ove dve veličine su komplementarne i njihov zbir jednak je jedinici:

$$SP + S\check{S} = 1 \quad (12)$$

Da bi objasnio kako raspodela dohotka pri njegovom rastu utiču na kreiranje efektivne tražnje, Kejns je uveo u svoju analizu i kategorije granične sklonosti potrošnji (GSP) i granične sklonosti

⁶⁹ O Kejnsovoj i postkejnzijskoj analizi videti: B. Šoškić: *Savremena ekonomska analiza*, Beograd, 1978, str. 286.

⁷⁰ Kako je $SS = S/ND$, tada se skraćivanjem, jer je $\check{S} = I$, može dokazati tačnost izraza (9).

⁷¹ Veličina potrošnje i štednje zavisi, po Kejnsu, pre svega od psihološke sklonosti društvene zajednice da troši ili šteti, što je *neprihvatljivo*. „Osnovni psihološki zakon, na koji se unapred sa velikim pouzdanjem možemo osloniti, i to kako na osnovu ljudske prirode, tako i na osnovu iscrpenih činjenica iz iskustva, sastoji se u tome što su ljudi po pravilu, i u proseku, skloni da povećavaju potrošnju s povećanjem svoga dohotka, ali ne za onoliko za koliko se povećava njihov dohodak“, J. M. Kejns, op. cit., str. 143. Pojedinač ili zemlje sa niskim dohotkom ne troše najveći deo dohotka, međutim, zbog psiholoških sklonosti, već zbog toga što sa niskim dohocima jedva pokrivaju osnovne potrebe potrošnje i egzistencije. Bogati troše procentualno manje, ne zato što im je štednja vrlina, već što im visok dohodak dozvoljava da štede (akumuliraju).

štednji (GŠŠ), koje pokazuju koliko će se od svake dodatne jedinice dohotka, nastale povećanjem nacionalnog dohotka, odvajati za potrošnju, a koliko za štednju:

$$GSP = \frac{dP}{dND} = \frac{P_n - P_{n-1}}{ND_n - ND_{n-1}} \quad (13)$$

$$GŠŠ = \frac{dŠ}{dND} = \frac{Š_n - Š_{n-1}}{ND_n - ND_{n-1}} \quad (14)$$

(dP — porast potrošnje; dŠ — porast štednje na bazi porasta ND; dND — porast nacionalnog dohotka; n — period posmatranja).

Na taj način je, prema Kejnso, nacionalni dohodak određen štednjom i investicijama i nalaziće se u ravnoteži kada je $\dot{S} = I$. Odatle *zaposlenost* zavisi od efektivne tražnje, koja je determinisana sklonošću potrošnji i pobudama za investiranje. Ako sklonost potrošnji ostane konstantna⁷², zaposlenost će varirati u istom pravcu u kom i obim investicija. Investicije imaju tendenciju da se povećavaju bilo usled pada kamatne stope, bilo putem povećanja marginalne efikasnosti kapitala (profitne stope) ili oboje. Porast opšteg nivoa ekonomske aktivnosti povećava tražnju za novcem kao medijumom razmene i, usled relativnog smanjenja raspoloživog novčanog fonda, porašće kamatna stopa, iako može da se dogodi da kapitalistička država poveća ukupnu ponudu novca. Visok nivo privredne efikasnosti može se u tom slučaju održati ako raste marginalna efikasnost kapitala ili ako se povećava opšti nivo cena.

Mada se porast zaposlenosti i rast investicija obično nalaze u uskoj povezanosti, to se ne događa ako dođe do pada sklonosti potrošnji. S druge strane, i ako ne dođe do porasta investicija, ako raste sklonost potrošnji, *zaposlenost* po kejnzijancima može da raste. No s obzirom na pravilo da sklonost potrošnji i funkcija potrošnje⁷³ ostaju stabilni na kratak rok, nivo zaposlenosti zavisi uglavnom od investicija.

Konačno, porast investicija dovodi i do porasta nacionalnog dohotka, a kao posledica većeg dohotka raste i tražnja za potrošačkim i investicionim dobrima što dovodi do daljeg porasta *dohotka* i *zaposlenosti*. S druge strane, pad investicija smanjuje dohodak, što dovodi do manje *tražnje* za potrošačkim i investicionim dobrima, a to izaziva dalji pad nacionalnog dohotka. Posmatrajući kretanje investicija, dohotka i zaposlenosti u jednom sukcesivnom nizu vidimo da ove pojave imaju tendenciju istosmernog kretanja.

⁷² Pretpostavka o konstantnoj sklonosti potrošnji na kratak rok, uključena je u Kejnsovu i postkejnzijansku analizu s obzirom da se nivo dohodaka i struktura raspodele i potrošnje ne menjaju u kraćim razmacima.

⁷³ Funkcija potrošnje definisana je po kejnzijanskoj ekonomiji izrazom $P=f(D)$. Bez obzira da li se radi o linearnoj ili funkciji višeg reda, pretpostavka je da će ova funkcija na kratak rok biti nepromenjena.

Kumulativna kretanja ovih veličina utiču na fluktuirajuću prirodu zaposlenosti. Granične tačke fluktuacije nalaze se u opadajućem smeru u tački izjednačavanja dohotka sa potrošnjom (prosta društvena reprodukcija prema marksističkoj metodologiji), a u rastućem smeru u tački ostvarenja nivoa *pune zaposlenosti*, odnosno stanja privrede kada su svi faktori proizvodnje optimalno alocirani i maksimalno iskorišćeni. Stvarne fluktuacije zaposlenosti, neće, po pravilu, nikada dostići ekstremne veličine, kretanje privrede naviše zaustaviće se pre nivoa pune zaposlenosti, a kretanje naniže pre izjednačavanje dohotka i potrošnje.⁷⁴ Koji će se stvarni ravnotežni nivo nacionalnog dohotka uspostaviti zavisi od veličine sklonosti potrošnji i odluka o investicijama u određenim uslovima. Odatle proizlazi da će princip multiplikatora u kejnzijskoj analizi biti u najnižoj vezi sa kategorijom sklonosti potrošnji i sklonosti štednji, pa će princip multiplikatora postati centralna tačka čitave kejnzijske analize. Otuda odnos zaposlenosti i nacionalnog dohotka, kao i investicija i nacionalnog dohotka predstavlja problem od posebne važnosti u analizi zaposlenosti i u socijalističkoj privredi, jer je već dokazano da se i pomoću Marksovog metoda ekonomske analize može objasniti niz krupnih makroekonomskih problema savremene socijalističke privrede.⁷⁵

Na taj način uspostavljanje različitih kombinacija odnosno štednje, potrošnje i investicija dolazi do formiranja ukupne efektivne tražnje kao glavne kategorije čijim se povećanjem ili smanjenjem može uticati na kretanje ukupne proizvodnje i zaposlenosti preko mera stabilizacione ekonomske politike; smanjenje efektivne tražnje bitno je kada privredi preti inflacija u uslovima pune zaposlenosti, a njeno povećanje neophodno je za podsticanje privredne aktivnosti u uslovima recesije i nezaposlenosti.

2.2. Teorijski osnovi marksističke makro-ekonomske analize

Marksova makro-ekonomska analiza data je uglavnom u drugom tomu „*Kapitala*” kroz analizu proste i proširene društvene reprodukcije, ali ne samo tu i zasniva se na celokupnom teorijskom i kategorijalnom sistemu koji je razvio. Naročito je od značaja analiza viška vrednosti i njegove podele na fond lične potrošnje kapitalista i fond akumulacije, analiza stope viška vrednosti, podele kapitala na postojani i promenjivi i analiza organskog sastava kapitala, podela društvene proizvodnje na odeljke, analiza razmene između odeljaka i još čitav niz drugih pitanja, a posebno problem naknade stalnog kapitala. Polazeći od Marksovih rešenja, poljski ekonomista Mihail Kalecki (1900—1972) pokušao je da

⁷⁴ Videti analizu postkejnzijskih koncepcija u objašnjenju ovih stanja u B. Šoškić: „*Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija*”, str. 127—167.

⁷⁵ Videti o tome: L. Pejić: „*Uvod u makro-ekonomsku analizu*”, Beograd, 1983, str. 118+(2).

analizira uspostavljanje ravnoteženog nivoa nacionalnog dohotka na osnovu dinamičkog modela agregatne efektivne tražnje. Još 1935. godine on je pokazao da je nacionalni dohotak u zatvorenoj ekonomiji jednak zbiru ukupnih investicija (fiksno kapitala + zalihe) i potrošnje.⁷⁶ Vrednost ukupnog nacionalnog dohotka biće raspodeljena između radnika i kapitalista, ako se apstrahuju plaćeni porezi. Dohoci radnika obuhvataju najamnine i plate, a dohoci kapitalista se sastoje od ukupnih profita (depresirani i neraspodeljeni profiti, dividende, renta i kamata i sl.). Stoga će ravnotežni nivo nacionalnog dohotka biti utvrđen na osnovu sledećih odnosa:

$$ND = Pf + N^{77} \quad (15)$$

$$ND = I + Flpk + prs^{78} \quad (16)$$

Ako se dalje pretpostavi da radnici ne štede i da je njihova potrošnja jednaka njihovom dohotku biće:

$$Pf = I + Flpk \quad (17)$$

Kapitalisti sada mogu da donesu odluku da troše ili da investiraju više ili manje nego u datom periodu, ali ne mogu da donešu odluku da više zarade. Stoga ukupni profiti zavise od njihovih odluka o investicijama i potrošnji, a ne obrnuto.⁷⁹ Pri tome oni vode računa o nizu faktora, pre svega o obimu svojih investicija i potrošnje u proteklom periodu, mogućim promenama cena i drugim ekonomskim pokazateljima u datom periodu koji mogu uticati na nivo profita. Otuda ravnoteža nacionalnog dohotka po Marksovom metodu zavisi od navedenih faktora, koji se moraju analizirati u okviru Marksovih šema proširene društvene reprodukcije. Kalecki smatra da će nacionalni dohodak po Marksovom metodu zavisiti od kretanja radničkih nadnica, alko su I i $Flpk$ determinisani kao sastavni deo ukupnih profita, dok će Pf i I biti zajedno sa potrošnjom determinirajući faktori, ako su radničke nadnice jednake njihovoj potrošnji. Sada brojni novouvedeni faktori analize daju mogućnost kompleksnijih zaključaka: npr. delovanje monopolskih profita koji mogu depresirati nadnice ili negativno delovati na potrošnju i zaposlenost kreiranjem niže agregatne tražnje ili realnim obaranjem tražnje usled monopolskih cena i sl.⁸⁰

U realnim uslovima u ovu analizu morala bi još da bude uvedena spoljna trgovina, zatim oporezivanje, javni rashodi i budžet-

⁷⁶ Videti njegove radove: „Essai d'une Théorie de Mouvement Cyclique des Affaires“, *Revue d'Economie Politique*, mart-april, 1935. i u članku: „A Macrodynamic Theory of Business Cycles“, *Econometrica*, juli, 1935, kao i u studiji: „*Theory of Economic Dynamics*“.

⁷⁷ Pf — ukupni profiti; N — ukupne najamnine.

⁷⁸ $Flpk$ — potrošnja kapitalista, odnosno fond lične potrošnje kapitalista; Prs — potrošnja radnika.

⁷⁹ M. Halecki: „*Theory of Economic Dynamic*“, str. 45—46.

⁸⁰ Isto, str. 46.

ski suficit, odnosno deficit, koji bi uticali na formiranje obe strane jednakosti nacionalnog dohotka, odnosno njegove raspodele i ukupnog trošenja. To ne bi naravno promenilo tri osnovne jednakosti:

Ukupna štednja = Ukupne investicije,
odnosno, ako se pretpostavi da radnici u kapitalizmu ne štede biće:

Ukupna štednja kapitalista = ukupne investicije,
odakle se dobija da su:

$$\text{Ukupni profiti} = \text{Ukupne investicije} + \text{Potrošnje kapitalista}$$

Na taj način može se razviti, uz uvođenje dinamičkog modela tražnje, model raspodele i trošenja nacionalnog dohotka pomoću Marksovog metoda ekonomske analize, koji daje, uz uvođenje spoljne trgovine, poreza, javnih rashoda, budžeta i monetarno-kreditnog faktora, kao i drugih indikatora daleko povoljnije elemente za vođenje ekonomske politike, nego Kejnsova analiza.⁸¹

Ovaj problem može da se izrazi i pomoću proporcija koje se moraju uspostaviti radi normalnog funkcionisanja proširene društvene reprodukcije, gde je problem dinamičke efektivne tražnje uključen u obliku tražnje za proizvodima prvog i drugog odeljka (T_{eI} i T_{eII}). Time se određuje i uspostavljanje ravnotežnog nivoa nacionalnog dohotka. Očigledno je da je neophodno da proizvodnja prvog odeljka bude jednaka utrošenom i akumulisanom konstantnom kapitalu u oba odeljka društvene proizvodnje, odnosno:

$$P_I = C_I + C_{I_1} + C_{II} \quad (18)$$

Ukupna proizvodnja drugog odeljka jednaka je svim postojećim i dodatnim fondovima za ličnu potrošnju u oba odeljka odnosno narodnom dohotku umanjenom za akumulaciju i uvećanom za dodatne najamnine, odnosno dodatni varijabilni kapital ($V_{I_1} + V_{II_1}$). Istovremeno ukupni utrošeni i akumulisani postojani kapital II odeljka mora biti jednak ukupnim tekućim i dodatnim fondovima za ličnu potrošnju radnika i kapitalista u oba odeljka. Na taj način će biti:

$$P_{II} = V_I + V_{I_1} + fIpk_I + V_{II} + V_{II_1} + fIpk_{II} \quad (19)$$

⁸¹ O tome pozitivnu ocenu daje J. Robinson: „Kilecki and Keynes“, „Contributions to Modern Economics“, Kembriđ, 1978, str. 53—54, gde ističe da je u knjizi „Proba teorije koniunkturi“, 1933, Kalecki u matematičkom obliku formulisao teoriju efektivne tražnje.

odnosno:

$$C_{II} + C_{II_1} = V_I + V_{I_1} + flpk_I \quad (20)$$

odatle će biti:

$$T_{e_I} = C_I + C_{I_1} + C_{II} + C_{II_1} = P_I \quad (21)$$

$$T_{e_{II}} = V_I + V_{I_1} + flpk_I + V_{II} + V_{II_1} + flpk_{II} = P_{II} \quad (22)$$

Poznato je dalje da je:

$$P_I = C_I + V_I + M_I \quad (23)$$

$$P_{II} = C_{II} + V_{II} + M_{II} \quad (24)$$

Pošto je već utvrđeno da je ukupna ponuda jednaka efektivnoj tražnji (21) i (22), biće:

$$P_o = T_e \quad (25)$$

odnosno da je ukupna proizvodnja (P_r), odatle jednaka ukupnoj efektivnoj tražnji:

$$P_r = T_e \quad (26)$$

Odatle će biti:

$$P_r = T_e, \text{ ili}$$

$$P_{r_I} + P_{r_{II}} = T_{e_I} + T_{e_{II}} \quad (27)$$

Ako se sada iz jednačina (18) i (19) zamene vrednosti P_{r_I} i $P_{r_{II}}$ a iz izraza (21) i (22) vrednosti T_{e_I} i $T_{e_{II}}$ biće:

$$C_I + V_I + M_I = C_I + C_{I_1} + C_{II} + C_{II_1} + \\ + C_{II} + V_{II} + M_{II} = V_I + V_{I_1} + flpk_I + V_{II} + V_{II_1} + flpk_{II}.$$

Kada ova dva izraza saberemo dobijamo:

$$C_I + V_I + M_I + C_{II} + V_{II} + M_{II} = C_I + C_{I_1} + C_{II} + C_{II_1} + V_I + V_{I_1} + \\ + flpk_I + V_{II} + V_{II_1} + flpk_{II}.$$

Skraćivanjem obe strane oduzimanjem C_I i C_{II} i uređivanjem dobija se:

$$(V_I + V_{II}) + (M_I + M_{II}) = [(flpk_I + flpk_{II}) + (V_I + V_{II})] + [(C_{I_1} + V_{I_1} + \\ + C_{II_1} + V_{II_1})]$$

$(V_I + V_{II})$ predstavlja potrošnju radnika, a $(M_I + M_{II})$ ukupni višak vrednosti, odnosno ukupne profite, a njihov zbir jednak je

ukupnom nacionalnom dohotku i prikazuje njegovu raspodelu. Na desnoj strani prikazan je način trošenja narodnog dohotka i formiranje efektivne tražnje. Izraz $(V_I + V_{II})$ pokazuje stvarnu potrošnju radnika, a $(fIpk_I + fIpk_{II})$ potrošnju kapitalista, dok je zbir $(C_{I_1} + V_{I_1} + C_{II_1} + V_{II_1})$ jednak ukupnoj realnoj akumulaciji, odnosno investicijama. Odatle dobijamo ovakvu jednakost:

Potrošnja radnika Ukupan višak vrednosti, odnosno profit	Potrošnja radnika Potrošnja kapitalista Realna akumulacija, odnosno investicije
<i>Nacionalni dohodak</i>	<i>Nacionalni dohodak</i>

Ravnotežni nivo narodnog dohotka uspostaviće se onda kada obe strane jednakosti budu izjednačene, jer će tada biti $P_r = T_e$, odnosno $P_o = T_e$. Ako se sada pretpostavi da će potrošnja radnika biti na obe strane ista i da će ukupan višak vrednosti biti raspodeljen na potrošnju i štednju kapitalista ($\dot{S}_k$) biće:

$$\dot{S}_k = (C_{I_1} + V_{I_1}) + (C_{II_1} + V_{II_1}) \quad (28)$$

ili, ako se pretpostavi da radnici ne štede, jer se radi o kapitalističkoj privredi, biće:

$$\dot{S} = I$$

Na taj način može se pokazati da je ravnoteža štednje i investicija, implicitno ugrađena u Marksov model proširene društvene reprodukcije i da se pomoću njegove analize mogu mnogo bolje objasniti probleme celokupne makroekonomske analize, a posebno određivanja ravnotežnog nivoa nacionalnog dohotka i formiranja efektivne tražnje, odnosno ravnoteže štednje i investicija. Time je stvorena osnova za vođenje efikasne stabilizacione politike, jer se pomenute kategorije i odnosi mogu dalje dekomponovati na lične dohotke (L_d), zaposlenost (Z), poreze (P_{or}), javne rashode (J_r) i druge veličine na koje se ili pomoću kojih se neposredno može delovati na agregatnu tražnju (T_e) i ukupnu proizvodnju ($P_r = DBP$), koja je jednaka društvenom bruto proizvodu (DBP). Istovremeno je moguće da se na osnovu kritičkog preispitivanja nemarksiističkih gledišta u ovoj oblasti izgradi i razvije marksistička makroekonomska analiza i na njoj zasnovana stabilizaciona politika, koja bi smanjila nezaposlenost i ublažila inflaciju i druge probleme savremenih privreda.⁸²

⁸² Dr B. Šoškić: *Ekonomski misao i ekonomska politika*, Beograd, 1978.

2.3. Teorijske osnove principa multiplikatora i principa akceleracije i njihov uticaj na nacionalni dohodak

Već poznata činjenica da princip multiplikatora predstavlja stožer čitavog sistema postkejnzijske makroekonomske analize i da se multiplikator definiše kao recipročna vrednost granične sklonosti štednji:

$$M = \frac{1}{GSS} \quad (29)$$

Ako je granična sklonost potrošnji konstanta: $GSP = b = \text{const.}$, tada će se na bazi svake nove investicije na dodatna ulaganja izdvajati iznos te investicije, puta GSP, odnosno b . Odatle će porast nacionalnog dohotka biti jednak zbiru svih tih investicija, odnosno proizvodu multiplikatora i početka investicije:

$$dND = M \cdot I_0 \quad (30)$$

Dalje je:

$$\begin{aligned} dND &= I_0 + I_1 + I_2 + \dots + I_n = I_0 + bI_0 + b^2I_0 + \dots + b^{n-1}I_0 = \\ &= (1 + b + b^2 + \dots + b^{n-1}) I_0 \end{aligned}$$

Odatle kao i iz izraza (30), biće:

$$M = (1 + b + b^2 + \dots + b^{n-1}) = \frac{1}{1-b} = \frac{1}{1-GSP} = \frac{1}{GSS}$$

Ako se sada primeni Marksov kategorijalni sistem biće:

$$GSP = b = \frac{dP}{dPr} = \frac{c+v}{c+v+m} / :v = \frac{n+1}{n+2} \quad (31)$$

dok će biti:

$$GSS = 1 - b = 1 - \frac{n+1}{n+2} = \frac{1}{n+2} \quad (32)$$

Ako je višak vrednosti jednak štednji ($M = \check{S}$) biće:

$$M = \frac{1}{1-b} = \frac{1}{\frac{1}{n+2}} = n+2 \quad (33)$$

gde je n koeficient organskog sastava kapitala:

$$n = \frac{c}{v}$$

Istovremeno, dobićemo multiplikator zaposlenosti koji iznosi:

$$M_z = n + 2 \quad (34)$$

što je logično, ako je $m' = 190\%$.

Ako je stopa viška vrednosti različita od 100% , $m = 100\%$, biće multiplikatora:

$$M = \frac{n + 1 + \frac{m}{v}}{\frac{m}{v}} \quad (35)$$

Ovde je M — multiplikator investicija. Ako bi se dalje kapitalisti odlučili da ne štede ceo višak vrednosti, već samo jedan njegov deo: $a = \frac{A}{M}$, gde je M — višak vrednosti, a (a) koeficijent koji pokazuje odnos dela viška vrednosti koji kapitalista štedi (A) i viška vrednosti M . Ako kapitalista sada troši deo viška vrednosti, multiplikator investicija će biti:

$$M = \frac{n + 2}{a} \quad (36)$$

Multiplikator društvenog bruto proizvoda (DBP) biće jednak zbiru multiplikatora investicija i konstantnog kapitala.⁸³

$$M_{dbp} = M_c + M_i \quad (37)$$

Na osnovu Marksovih šema proširene društvene reprodukcije biće, dalje, akcelerator, koji pokazuje uticaj potrošnje, odnosno prodaja na investicije:

$$A = \frac{1}{n} \cdot \frac{n + 2}{a} = \frac{1}{n} \cdot M_c \quad (38)$$

Jedan od nazvažnijih zaključaka jeste da se u Marksovom modelu društveni bruto proizvod može izraziti pomoću multiplikatora investicija i zaposlenosti, odnosno pomoću multiplikatora zaposlenosti. Iz Marksovog modela proizilazi da je:

$$DBP = Y = C + V + M = Pr = Pr_I + Pr_{II}$$

⁸³ Videti: L. Pejić: „Uvod u makro-ekonomsku analizu“, Beograd, 1933.

Odatle je:

$Y = C + V + M / \frac{V}{V}$, iz čega sledi da je:

$$Y = \left(\frac{C}{V} + 1 + 1 \right) V = (n + 2) V \quad (39)$$

Sada se ukupni varijabilni kapital može dekomponovati na:

$V = Ld \cdot Z$, gde je Z ukupna zaposlenost, a Ld , lični dohodak po radniku. Odatle će biti:

$$Y = (n + 2)Ld \cdot Z = M_z \cdot Ld \cdot Z \quad (40)$$

Odatle proizilazi da će ključni uticaj na rast društvenog bruto proizvoda imati multiplikator investicija i zaposlenosti i prosečni lični dohoci, odnosno najamnine po radniku. Slično tome Kejns polazeći od Kana kaže: „...ako povećanje investicija dI_w dovodi do porasta primarne zaposlenosti dN_2 u industrijama investicionih dobara povećanje ukupne zaposlenosti je: $dN = k' \cdot dN_2$ ⁸⁴. Ako je Y_w dohodak izražen u jedinicama rada biće:

$$dY_w = k \cdot dI_w \quad (41)$$

odakle sledi da će nacionalni dohodak, odnosno njegovo i povećanje društvenog proizvoda zavisiti od multiplikatora zaposlenosti, multiplikatora investicija, primarne zaposlenosti u prvom odeljku i visine nadnica. S druge strane, ovim se obara neoklasična teza da će najamnine bitno uticati na nivo zaposlenosti, naprotiv, nivo zaposlenosti i multiplikator, koji zavisi pre svega od organskog sastava kapitala, stope viška vrednosti i načina njegove raspodele, imaće prioritarnu ulogu. Detaljnija analiza pokazala bi mnoge dalje veze, posebno one od značaja za sekundarnu raspodelu, poresku i monetarno-kreditnu politiku, kao i za javne rashode, koji pokazuju da će javni rashodi namenjeni investicijama $J_r = Ld \cdot Z$, upravo iz navedenih analitičkih razloga najjače delovati na privredni rast i zaposlenost, odnosno na povećanje platežno sposobne tražnje. To sve ukazuje na potencijalne rezultate razvoja naše ekonomske misli i onoga što smo stvarno postigli.

⁸⁴ J. M. Kejns: „Opšta teorija...“, str. 160. k — multiplikator.

Prof. dr Lazar PEJIĆ

MARX AND KEYNES: „COMPARATIVE ANALYSIS OF CONTRIBUTION
TO MACROECONOMICS“

(Summary)

In the first part of the paper, the author analyses important facts from Marx' and Keynes' biographies, and the way of forming of their views, differences between them in ideology, aims of theory and acting, and in fundamental theoretical frames. After that second part is dealing with their macroeconomic theories, and analytical and categorical systems, especially accelerator and multiplier principles.

It is owing to the fact that time affects the functioning of the multiplier that it is difficult to equalize savings and investments so that a certain „time-lag“ occurs. The problem lies also in the fact that investment projects are financed also out of sources other than current investments, which will widen the „gap“ between savings and investments. The facts mentioned above indicate various shortcomings of the Keynesian analysis set forth in the „*General Theory of Employment, Interest and Money*“, in which savings and investments are supposed to be equal. They also set limits to the functioning of the multiplier and the accelerator effect.

The Keynesian analysis of the multiplier and the accelerator includes neither the analysis of profit and the surplus value due to additional investments nor the distribution of income into wages, profit, rent and interest. It goes without saying that, being different in amount and entailing a different propensity to consume and save, these incomes must be analysed separately. Finally, it is apparent that the multiplier principle and partly also the accelerator principle have to do with problems of production and employment. Hence we can hardly suppose that the theoretical groundwork of these most important problems of social reproduction ought to be the marginal, i.e. the psychological propensity of the population to spend or to save. Numerous sociological and historical problems have been excluded in this way, even though they affect decisions of the population to spend or to save.

The analysis of the multiplier principle focuses therefore on effect of additional investments on production, the national income and employment and on relations among manufactures of different goods, i.e. on economic categories other than the marginal propensity to save. Only investments acting as incentive to new production have a multiplier effect. The multiplier effect will be the stronger the more there are phases of production in which additional investments have been made.

In order to examine in detail these and other problems involved in the multiplier and accelerator principle, we need a theoretical approach different from the Keynesian one, an approach that will make use of Marx's economic analysis, particularly of his analysis of expanded social reproduction, relying notably on well-known Polish economist Michal Kalecki. He

was the first to introduce the principle of effective demand into Marx's economic analysis, which offers numerous analytical potentials in this field.

The analysis of the multiplier and accelerator by means of Marx's system of categories has been facilitated by the fact that the multiplier is „implicitly“ contained in Marx's theory of social reproduction, the division of the surplus value, the rate of surplus value, the rate of profit and his theory of accumulation are likewise important.

The accelerator principle like multiplier depends on the organic composition of capital, the ratio between the fixed and the circulating part of the constant capital, the rate of depreciation, the rate of surplus value and the division of profit into f_a (the fund for accumulation) and f_{pc} (the fund for the personal consumption of capital owners), while proportions in the frames of enlarged social reproduction will set the limits to the effect both of the multiplier and the accelerator. The increase of the organic composition of capital, the falling tendency of the average rate of profit and lower rates of surplus value will intensify the effect of the accelerator and multiplier. Their mutual effect will be here of the most importance.

Even though it is apparent that Marx's categories offer huge potentials for new researches in this field and for the discovery of laws prevailing in this field, yet the analytical apparatus of Marx's „*Capital*“ indicates that the multiplier and the accelerator function within limits set by the social enlarged reproduction. This offers new potentials for the setting of corresponding measures of the stabilizing and the counter-cyclical economic policy in different economic situations as they have their basis in a well established macro-economic analysis, i.e. in an analysis of social reproduction. Thanks to Marx's analytical apparatus it is possible for the multiplier and accelerator principles to become the groundwork of an efficient economic policy and to increase the effects of investments on consumption, production, employment and stabilization. Thus the way is paved for the solution of numerous problems facing the present-day economic theory and practice, particularly in the field of economic stabilization, economic development, allocation and the utilization of resources, planning of the economic development. At the same time economists are assigned new tasks in economic theory.